

SELÇUKLULARDA OKÇULUĞA GENEL BİR BAKIŞ

Tülay METİN*

Özet

Türklerde okçuluğun tarihi Türklerin tarih sahnesindeki varlığı kadar geriye gider. İslâm öncesi dönem olduğu gibi İslâmiyeti kabul etmelerinden sonra da Türkler okçuluktaki ustalıklarını devam ettirdiler. Türklerin belirleyici vasıflarından olan okçuluk, Türk tarihinin kültürel yapı taşlarının en önemlilerindedir. Türkleri diğer milletlerden farklı kılan pek çok özelliklerden biri de savaş sanatında gösterdikleri mahirane başarılarıdır. Askerî unsur olarak istifadenin yanı sıra ok ve yay'a dair Türk tefekküründe oluşan bir takım siyasî, hukukî ve sosyal manalar son derece köklü izler bırakan ve bu meyanda yansımaları ile hafızalarda temerküz eden değerlerdir. Savaş silahı olmasının yanı sıra günlük hayatın bir parçası olan ok'un kullanımı Türk tarihinin bilinen en eski dönemine kadar uzanmaktadır. İslâmiyet'ten önce Türk yaşayışına damgasını vuran okçuluk İslâmiyet'ten sonra inanç ve düşünüş zemininde aynı canlılığını muhafaza etmiştir. Asırlar boyunca savaşların değişmez silahı olan ok ve yay Türk zaferlerine katkı sağlayan en önemli etkeni. Selçuklular, okçuluktaki ustalıkları ile Maverâünnehir, Horasan, Irak ve Suriye'de Türk hâkimiyetini uzun yıllar devam ettirdikleri gibi Anadolu'nun kapılarını Türklere açarak buranın Türk yurdu olmasını sağladılar. Ok ve ok'a dair ifadeler Selçuklularda askerî üstünlük, hâkimiyet, tabiiyet ve gücü simgelerdi. Bu makalede Türk hayatında önemli bir yeri olan okçuluğun Selçuklular dönemindeki durumu, kaynaklardaki bilgiler ışığında tespitler ve açıklamalarla izah edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ok, Yay, Türkler, Selçuklular, Okçuluk

* Yrd. Doç. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, koyuncuoglu_t@ibu.edu.tr

A General View Of Archery In Seljuks

Abstract

The archery in Turkish history has an ancient place as much as their existence within the world history. Same as the pre-Islamic period, Turks sustained their ingenuity at archery after embracing Islam. One of the determinant characteristic of Turks, archery is one of the most essential cultural building stones of the Turkish History. One of the numerous characteristics of Turks, which distinguishing them from the other nations is that their proficient success in the martial art. In addition to referrals in terms of military, bow and arrow are the values representing deep political, judiciary and social meanings within the Turkish philosophy and they were engraved in minds based on their reflections in those long-established public areas. Using arrow in daily life, beside its purpose as an arm, can be traced back to the ancient periods of the Turkish history. Art of archery dominant in the Turkish life in the pre-Islamic period had preserved same significance after Islam on the faith and philosophical ground. Bow and arrow, constant armory of Turks for centuries in their wars was the most primary factor which contributed their victories. As well as Seljuks maintained Turkish rule on Transoxiana, Khorasan, Iraq and Syria for long period of time through their ingenuity at archery, they opened the gates of the Anatolia to Turks and allowed them to embrace there as a home country. Arrow and relevant terms referred superiority, nationality, military dominance and strength in Seljuk culture. In the present study, importance of archery in the Seljuks period, which has a significant place in Turkish culture, was elucidated through findings and explanations based on the information from the relevant literature sources.

Key Words: Arrow, Bow, Turks, Seljuks, Archery

Selçuklu Okçuları

Ok ve yay Türklerin hayatlarının ayrılmaz bir parçası olmuş, buna bağlı olarak da okçu millet olarak tarihte yer edinmeleri Türklerin en müstesna ve mümtaz özelliği olmuştur. Mete Han'ın, "*Ok ve yay gerebilen kavimleri bir aile gibi birleştirdim şimdi onlar Hun oldular*" şeklindeki açıklaması bunun en güzel delilidir. 26 tane büyüklü küçüklü devleti ortadan kaldırarak, Hun siyasi birliğini kuran Mete Han, ok ve yay kullanmakta diğer milletlerden üstün tuttuğu Türkleri bu şekilde izah etmiştir (Koca, 2002: 687-708).

Türklerin ok atmada yüksek maharete sahip oldukları kaynaklarda teferruatıyla anlatılmıştır. 8. yüzyıla ait bir kaynakta Türklerin at sürerken öne-arkaya, sağa-sola, yukarıya-aşağıya ok attığı ve bir Haricînin yayına bir ok koymadan Türk'ün on tane ok attığı şeklindeki kayıt Türklerin ok atmadaki

kabiliyetlerini ve üstünlüklerini gösteren ifadelerdir (El-Câhiz, 1988: 67). Türk millî kültürünü aksettiren değerli bir kaynak olan Dede Korkut Kitabında Türklerin ok kullanımına dair pek çok anlatım, eserdeki kahramanların etrafında dile getirilmektedir (Dede Korkut Kitabı, 2003: 16, 41, 61).

Türklerin okçuluk konusunda gösterdikleri üstün yetenek rakipleri için korku haline gelmiştir. Nitekim Selçuklular, Selçuk'un oğlu Mikail'in liderliğinde Ceyhun nehrini geçerek Gazneli topraklarında ilerlemeye başladıklarında Gazneli Sultanı Mahmud, onların geri dönmelerini, dönmedikleri takdirde yakalanmalarını emretmiştir. Selçukluların ok kullanmada mahir olduklarını bilen Hacib Arslan Câzib ise sultana her birinin başparmağının kesilmesinin uygun olduğunu söylemiştir. Zira Türk geleneksel okçuluğunda ok atılırken başparmak ile çekilir. Asya menşeli olduğu bilinen bu atış tekniğinde, başparmağa *zihgir*¹ adı verilen okçuluğa özgü yüzük takılırdı. Böylece başparmak çekişi ile Türkler birden fazla oku aynı anda elinde tutarak ardı ardına her yöne isabetli ve hızlı atış yapabilirlerdi. Arslan Câzib, Selçukluların bu özelliğini bildiği için onların ok kullanmalarını engellemek maksadıyla bu fikri ileri sürmüştü, ancak onun bu fikri, “zalimce” olduğu gerekçesiyle Sultan Mahmud tarafından reddedilmiştir (el-Hüseynî, 1999: 2; el-Cûzcânî, 1342-43, 246; el-Cûzcânî, 2011: 13). Okun kuvveti ile kazanılan başarılar Selçuklulara cesaret vermiş ve yeni galibiyetler sağlamıştır. Selçukluların önderi Arslan Yabgu bölgenin en güçlü sultanı olan Gazneli Mahmud'a karşı “Sultan Mahmud'un filleri varsa bizim de oklarımız vardır. Aramızda harp olduğu zaman oklarımızla onun askerlerini delik deşik edebiliriz” şeklinde cüretkârane sözler sarf etmiştir (Köymen, 2000: 77).

Ok atmada Türklerin ustalığını Selçuklu Sultanı Sancar 1141 yılında vuku bulan Katvan savaşından önce şu sözlerle vurgulamıştır; “Bizim ordumuzda öyle yiğitler vardır ki her birisi ok ile kılı ikiye ayırır.” (Göksu, 2013: 147). Zira sultanından askerine Selçuklular, İbn Bîbî'nin ifadesiyle *süt emmeden kesildikleri andan itibaren ok ve gürz kullanmak ile meşgul olurlardı* (İbn Bîbî, 1956: 281; İbn Bîbî, 1996, I: 299). Nitekim Anadolu'nun fethedilerek Türk yurdu haline gelmesinde başarılı Selçuklu okçularının büyük katkısı olmuştur. Çağrı Beyin öncülüğünde Anadolu'ya yapılan akınlar sırasında (1016-1021), Türklerin ok kullanmadaki ustalıkları karşısında oklara karşı

¹ Başparmağın son boğumuna takılan bu yüzük Ortaçağ Türk-İslâm literatüründe zehgir, küştüvan, şast, şest gibi isimlerle de geçmektedir (el-Erzurumî, 2003: 171; el-Hüseynî Yezdî, 1388: 39).

tedbirli davranmaya alışmamış olan Ermeni askerleri hayret ve dehşete düşmüşlerdir. Ok atışları ile birçok Ermeni'nin hayatını kaybettiğini veya yaralandığını gören Ermeni komutan askerlerin geri dönmelerini istemiştir. Bunun üzerine ok'a karşı mukavemet sağlamak amacıyla başka elbiseler giymeyi tercih eden asker geri çekilmiştir (Mateos, 2000: 48). Türk okçuları karşısında uzak mesafeden dövüşmeye hazır olmayan Ermenilerin perişan olmaları Vaspuragan Ermeni Kralı Senakerim'i derinden üzmüştür. Senakerim, daha fazla mukavemet edemeyeceğini anlamış ve belirli miktarda arazi ile kendisine verilecek bazı unvanlar karşılığında krallığını Bizans'a terk etmiştir (Kaegi, 1964: 102, Türk. terc., 2001: 246). Yine Pasinler muharebesinde Selçuklu askerlerinden birinin attığı bir ok Gürcü General Liparit'in yeğeni Çortuanel'in ağzına isabet etmiş ve ensesinden çıkmıştır (Mateos, 2000: 90). Anadolu'ya yapılan bu akınlarda dönemin kaynakları Türk okçularını, uzun saçlı, kaya gibi sağlam toynakları olan, kartal gibi çevik ve süratli atları, gerili yayları ve hedefe isabet eden okları ile düşmana korku ve endişe salan şekilde tarif etmişlerdir. Mücadelelerde etkin vurucu Türk okçularının ustalıkları arasında bilhassa at sırtında hızlı ve isabetli bir şekilde ok kullanmadaki hünerlerine dikkat çekilmiştir (Aristakes, 1985: 64; Smbat, 2005: 12; Kaegi, 1964: 108, Türk. terc., 2001: 253).

Malazgirt savaşı öncesi Anadolu'nun bilhassa Kuzeydoğusunda Türk fetihlerinin başarıyla sonuçlanması Bizans'ın okçular karşısında etkisiz ve savunmasız kalmalarına bağlıdır. Türklerin çok iyi ok kullanmaları Bizans askerlerinin yıpranmasına ve çok fazla kayıp vermelerine neden olmuştur (Attaliates, 1853: 44-45; Kaegi, 1964: 104). Selçuklular uzaktan attıkları oklarla kendileri zarar görmeden düşmanın gücünü kırabilmeyi başarmışlardır. Böylece Bizans ciddi bir direniş gösterememiş ve Türk akınları Kilikya bölgesine ve Orta Anadolu'ya kadar ilerlemiştir (Attaliates, 1853: 93-94; Kaegi, 1964: 104-105). Türkler Malazgirt savaşına kadar Anadolu'da pek çok yeri kuşatmışlar ve fethetmişlerdir. Alp Arslan muharebeden önce Malazgirt'i fethetmiş, Diyarbakır, Telhum ve Siverek kalelerini kendine tabi kılmış ve Urfa'yı muhasara altına almıştır. Bu muhasara sırasında okçu Türk askerlerinin yeteneklerini ortaya koymaları neticesinde büyük ve korkunç bir savaş olmuş, Urfa oklarla dolmuştur (Smbat, 2005: 36; Turan, 1998: 21-22).

Selçuklu ordusunun en etkili muharib gücünü oluşturan okçu sınıfının Anadolu'nun Türkiye olmasının ilk adımı olan Malazgirt savaşında oynadığı rol büyüktür. Savaştan bir gün önce savaş sabahına kadar, Selçuklu ordusu ok

yağmurları, boru gürültüleri ve askerin haykırıışları ile Bizans ordusunu uykusuz ve şaşkınlık içinde bırakmıştır. Savaş günü ise Selçuklu okçuları korkusuz ve cesurca savaşmışlardır (Aristakes, 1985: 170). Türklerin dehşet verici okçulara sahip olmaları savaşın sonucunu ve Anadolu'nun kaderini belirlemiştir (el-Hüseynî, 1999: 34-35; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2011: 169-173; Turan, 1998: 27-32).

Türkiye Selçukluları devrinde de kazanılan zaferlerde okçuluğun tesiri devam etmiştir. Ok ve yay bu dönemde de önceden olduğu gibi orduda kullanılan en yaygın silahtı. Payitahtta bulunan sultanın hassa kuvvetleri savaşa hazırlanmak için daima ok ve binicilik talimi yaparlardı. Bu talimler yalnız merkezdeki askere has değildi, ülkenin bütün sipahileri haftada iki gün ok ve diğer silah idmanları yapmaya mecburdular (Köprülü, 1331: 216, 218).

Türklerin Anadolu'daki Bizans'a karşı yürüttükleri askerî çatışmalarda başarılar elde etmesinde en önemli etkenlerden biri de Türklerin ok ve yayı büyük bir maharetle kullanmalarıdır. Bizans kaynakları da Selçukluların kazandığı birçok zaferi buna dayandırır. Atlı okçuluk alanında yetenekli olan Türklerin karşısında zaafa uğrayan Bizans, mağlubiyetlerden kurtulamamıştır. Türklerin kalkan ve zırhları delen okları (Aksarayî, 1999: 299) Bizans'ın cesaretini kırmış ve büyük bir korkuya neden olmuştur. Nihayet Bizans mücadelelerde Türk okçularının büyük bir güçle gerdikleri yaydan çıkan öldürücü yoğun ok atışı ile müdafaada başarı sağlayamamış ve Anadolu'yu Türklere bırakmak zorunda kalmıştır (Khoniates, 1995: 136; Kaegi, 1964: 96, 100, Türk. terc., 2001: 239, 243).

11. yy. sonlarında Anadolu'nun fiilen kaybedilmesinin ardından Bizans, ok'un savaşların kaderini belirlemedeki önemini daha iyi anladı. Böylece Türklerden okçu ücretli askerler kiralayıp, kendi okçularına özel eğitimler vermek suretiyle ordusunu güçlendirdi Zira erken dönem Bizans ordusunun en önemli unsuru olan ve miladi 6. yüzyılın sonuna kadar bu önemini muhafaza ederek büyük zaferlerin kazanılmasına katkıda bulunan okçu süvari birliğinin bu tarihlerden itibaren zayıfladığı anlaşılmaktadır. Bilhassa 9. yüzyıldan sonra cereyan eden hâdiselerde Bizans'ın muharebe gücünün yetersizliği atlı okçuluk konusunda eski ustalıklarının devam etmemesi sebebiyledir (Kaegi, 1964: 99, Türk. terc., 2001: 242). Nitekim 11. yüzyılda yetenekli Türk okçularının rakibi Bizans'a karşı kazandığı zaferler Bizanslılarca ihmal edilmiş okçuluğun öneminin yeniden anlaşılmasını sağlamıştır. Okçuluğun üstünlüğünü gören Bizans İmparatoru Alexios Komnenos (1081-1118) bizatihi birliklerine bu konuda eğitim vermiş; ok ve yayın yapımı ile yayı tutma ve oku atma

tekniklerine dair bu iki unsurun savaşlarda kullanımı üzerine eğitilmelerini sağlamıştır (Kaegi, 2001: 242). Manuel Komnenos 1143 yılına tahta çıktığında okçu süvari birlikleri ordunun ana kuvvetini teşkil ederken ok ve yay ordunun en önemli silahı olmuştur. Ancak Türklerin ok ile sağlamlaştırdığı Anadolu'daki kontrolü yeniden elde etmeleri mümkün olmamıştır (Yücel, 1999: 17; Kaegi, 1964: 107, 108).

Selçuklu dönemi kaynaklarında Selçuklu okçularının maharetleri ve üstünlüklerinden büyük bir ilgi ve hayranlıkla bahsedilir. A. Komnena Türkler hakkında şu ifadeleri kaydetmiştir: “Düşmanı tam bir çember içine alıp ona ok atarlar ve kendilerini uzaktan savunurlar. Bir Türk, kovalamaya geçmişse, düşmanını, ok atmakla haklar; kendisi kovalanıyorsa, okları sayesinde üstün gelir. Bir ok fırlatır ve ok, uçarak, ya at'a ya atlıya saplanır; ok, [yayın] çok güçlü bir elle [gerilmesinden sonra] atılmışsa, gövdeyi bir yandan ötekine delip geçer; onlar [Türkler] gerçekten çok usta okçulardır” (Komnena, 2000: 281; Komnena, 1996: 488). Muharebelerde, daha önce zikredildiği gibi Türklere has başparmak çekişi ile üst üste süratle atılan oklar düşmanın üzerine kesintisiz ok yağmuru şeklinde düşerdi. Haçlıların İznik'i işgal ettikleri sırada şehre yeniden sahip olmak için mücadele eden Selçuklular bunu başaramasalar da Haçlılara karşı kahramanca savaştıklarında oklarının her yeri kapladığından bahsedilir. Bu savaşta Türklerin ok vızıltısı, yay gıcirtısı ve zırhların çatırtısı tüm savaş alanında güçlü bir şekilde hissedilmiş hatta oklardan çıkan ses atları ürktürmüştür. Burada okların çıkarmış olduğu sesin yüksekliği Selçuklu okçularının ısıklık çalan/vızıldayan ok kullanmış olduklarına işaret eder. (Mateos, 2000: 190). Benzer bir ok yağdırma hâdisesi de I. Gıyâdeddin Keyhüsrev zamanında 1207 senesinde Antalya kuşatması sırasında yaşanmıştır. Kesin netice alınabilmesi için Selçuklu askeri sultanın emriyle gürz ve kılıcı bırakarak ok ve yay kullanmıştır. Teslim olmayan kaleyi ele geçirmek için derhal muhasara tertibatı alan Selçuklu ordusundaki tirendazlar (okçular) ok yağdırmaya başladı. Böylece sur üzerinden düşman ok yağmuruna tutulmuş ve kale düşürülmüştür (İbn Bîbî, 1956: 97-98; İbn Bîbî, 1996, I: 117-118; Köprülü, 1331: 218-219; Baykara: 1997, 37-38). Aynı sultan ile İznik Rum İmparatoru Laskaris arasında Alaşehir yakınlarında meydana gelen savaşta da düşmanı büyük bir hezimete uğratan Türk okçularının başarısı savaşın gidişatına hâkim olmuştur. Selçuklu kuvvetlerindeki okçuların sayısı hayli fazla olduğu için savaş alanına düşen oklar sonbaharda yere düşen yapraklara benzetilmiştir (İbn Bîbî, 1956: 108; İbn Bîbî, 1996, I: 128-129). Sultan I. İzzeddin Keykâvus

Selçuklularda Okçuluğa Genel Bir Bakış

zamanında (1221-1220) kuşatılan Haçın de yine okçuların maharetleri ile fethedilmiştir. Kaledeki Ermenilerin şiddetli bir direnişte bulunmaları üzerine merdivenlerden kaleye tırmanan Selçuklu askerlerinin engellenmemeleri için aşağıda kalan askerler ok yağdırarak kaledekilerin aşağıya bakmaları önlenmiştir. Selçuklu ordusu okçuların gücüyle bir kaleyi de etkisiz hale getirerek teslim almayı başarmıştır (İbn Bîbî, 1956: 164-165; İbn Bîbî, 1996, I: 185). Sultan. I. Alâeddin Keykûbâd'ın Alâiye kuşatmasında ordu kalenin etrafını sarmış ve kale ok yağmuruna tutulmuştur. Askerlerin attığı oklar kale halkını şaşkına çevirmiştir (İbn Bîbî, 1956: 242; İbn Bîbî, 1996, I: 261). Harran muhasarası sırasında askerlerin peş peşe devam eden taarruzları ile yoğun ok yağmuruna hedef olan kale halkında büyük korku ve dehşet meydana gelmiş ve daha fazla direnemeyeceklerini anlayıp kaleyi teslim etmişlerdir (İbn Bîbî, 1956: 447; İbn Bîbî, 1996, I: 444). Aynı sultan zamanında Kâhta muhasarası sırasında (1226) düşman üzerine yağdırılan ok, Eyyûbî ve İznik Rum İmparatoru Laskaris'in kuvvetlerini mağlup olmaktan kurtaramamıştır (İbn Bîbî, 1956: 278; İbn Bîbî, 1996, I: 296). Selçuklu okçularının ok yağdırmaları Çemişgezek ve Suğdak'ın ele geçirilişleri esnasında da etkili olmuştur (İbn Bîbî, 1956: 287, 325; İbn Bîbî, 1996, I: 303, 338).

Memlûk dönemi okçuluğa dair Türkçe yazılmış kaynaklar ok atma hususunda bilgiler vererek, dört, beş ve altı aşamadan söz ederler. Dört temelli ok atmada; yayı tutmak, oku kirişe takmak, yayı çekmek ve oku atmak asıldır. Beş aşamalı atışa ise nişan almak ilave edilmiştir. Aslı altı olan ok atmada ise kirişi tutmak da önemlidir (el-Erzurumî, 2003: 199-200). Burada esas olan oku çabuk atmak ve hedefe ulaştırmaktır. Türklerin bu vasfa sahip oldukları muhakkaktır. Selçuklu askerinin oku her şartta çok kısa sürede hızlı bir şekilde atabildiği Sultan I. Mesud döneminde yaşanan bir hâdise ile teyid edilmektedir. Bizans İmparatoru Manuel, Konya seferi sırasında (1146) mızrağı ile atından düşürdüğü bir Türk askerinin düşerken attığı ok ile ayağından yaralanmıştır. Selçuklu okçusunun attan düşerken oku atabilmesi süratini ve hedefe isabetteki yeteneğini gösterir (Khoniates, 1995: 36; Kinnamos, 2001: 51).

Selçuklu ordusundaki okçuların sayısı hakkında kesin bir bilgi yoktur. Ancak Rükneddin Süleymanşah'ın saltanat tahtına oturmak için 1196'da Konya kalesini kuşattığında her gün ona karşı 60 bin okçunun savaşmış olması bir fikir vermektedir. Süleymanşah bu mücadelede galip gelince kardeşi Gıyaseddin Keyhüsrev kendisine refakat eden 3 bin okçu ile şehirden ayrılmıştır. Bu da tahttan feragat eden bir sultanın mahiyetindeki okçu birliklerin niceliğini

göstermesi bakımından önemli bir bilgidir (İbn Bîbî, 1956: 33; İbn Bîbî, 1996, I: 52).

Selçuklu Sultanlarının Okçuluktaki Hünerleri

Türk okçuluğunun gelişimi Hun imparatoru Mete Han'a kadar dayanmaktadır. Mete Han, çocukluğunda ilk atıcılık eğitimini almış, ok atmanın bütün tekniğini öğrenerek iyi bir muharib olarak yetişmiştir. Bunun üzerine ıslık çalan oku (vızıldayan/ötgen ok) imal ederek büyük bir şöhret kazanmıştır (Koca, 2002: 687-708) Türk savaş sanatının belki de en önemli icadı addedilen bu ok, çıkardığı kuvvetli ses ile yönü gösterip hedefi belirlediği gibi rakibine de korku salarak moralinin bozulmasını sağlardı. Türk tarihinin her döneminde kullanılan ıslık çalan ok'a Osmanlılar zamanında "çavuş oku" denilmiştir (Ögel, 1998: 8).

Selçuklu sultanlarının pek çok silah çeşidinde olduğu gibi ok atmada da hayli hüner sahibi oldukları malumdur. Zira henüz şehzade iken savaş sanatını öğreniyorlar; askerî idman maksadıyla ata binmek, ok atmak, kılıç kullanmak, güreş gibi spor dersleri ile savaşa en mükemmel şekilde hazırlanıyorlardı. Müellif Maverdi hükümdarlara nasihat maksadıyla kaleme aldığı *Nasihatu'l-Mülük* adlı siyaset kitabında (ö. 1058), bu konuyla alakalı olarak meliklerin ok ve mızrak kullanma, binicilik, koşu ve at yarışı eğitimini almalarının elzem olduğunu belirtir (Maverdi, 2000: 77). Türk tarihinin en eski devirlerinden itibaren hükümdar çocuklarının muharebe sanatını öğrenmelerine büyük bir önem verilmekteydi. Yukarıda Mete Han'ın çocukluğunda okçuluk eğitimi aldığı ve iyi bir savaşçı olarak yetiştirildiği zikredilmişti. Selçukluların atası Selçuk Beyin babası Dukak'ın iyi bir okçu olduğu onun aldığı Demir Yaylı/Demir Yay (Temür Yalğ) unvanından anlaşılıyor. Kuvvetli bir muharib olan Dukak'a yay germedeki gücünden dolayı bu lakab verilmiş olmalıdır. Bu da Selçuklular nezdinde ok ve yayın itibarının büyüklüğünü gösterir (el-Hüseynî, 1999: 1; Abû'l-Farac 1999: 292)

Tarihçi el-Cüzcânî, Arslan Yabgu'dan söz ederken, "Türkistan ve Efrasyablılar (Semerkantlılar) onun ok ve kılıcından, onun yiğitlik, cesaret ve savaşçılığından daima korkarlardı, onun okundan çöldeki kuş ve ceylan dahi kurtulamazdı" bahsiyle Selçukluların ok sanatındaki ustalıklarını belirtmiş olur (el-Cüzcânî, 1342-43, 245, el-Cüzcânî, 2011: 10; Köymen, 2000: 76). Arslan Yabgu'nun, Sultan Mahmud ile arasında geçen bir konuşma da onun ok atmadaki hüneri hakkında bilgi verir. Sultan Mahmud'un daveti üzerine

huzuruna giden Aslan Yabgu, sultanın çevgan (at üzerinde oynanan bir tür oyun) oynadığını görmüş ve sultan tarafından oyuna davet edilmiştir. Bunun üzerine Arslan Yabgu çevgan oynamayı bilmediğini, eğer sultan emir buyurursa ok atabileceğini söylemiştir (Köymen, 2000: 83).

Sultan Alp Arslan'ın en iyi kullandığı ve en çok sevdiği silah ok ve yaydı. Ok atarken sakalını düğümleyen Alp Arslan'ın oku asla hedefinden şaşmazdı (Râvendî, 1999: 115). Alp Arslan iyi bir nişancı olduğu kadar güçlü bir şekilde yayı gerebilirdi. Kaynaklarda mübalağalı anlatım olsa da bu gerçeğe dikkat çekmek amacıyla onun yayından çıkan okun baltaya rast gelse deleceği ve dağın tepesine düşse dağı kökünden yıkacağı ifade edilmiştir (el-Hüseyinî Yezdî, 1388: 39). Fakat Sultan Alp Arslan'ın oku bir defa hedefi bulamamıştır; kendisine suikast düzenleyen kişiye attığı ok hedefini şaşmış ve daha önce hiç hedef şaşırtmayan sultan, ölümcül bir şekilde yaralanmadan hemen önce attığı okunu isabet ettirememiştir. Sultanı öldüren kişi ise kısa süre sonra öldürülmüş ve bunun üzerine şu mesel söylenmiştir; “kötü niyet besleyenin oku, dönüp kendisini vurur: kötü ok oku atana döner” (Râvendî, 1999: 119). Burada ahlâkî değerlerden iyi ve kötü ilkelerinin insan davranışlarından (edimlerinden) yansımaları ok'a atfedilen kötü kavramı ile misallendirilmiştir. Sultan Melikşah da babası Alp Arslan gibi ok atmada oldukça kabiliyetli bir sultandı. Sultanın bir günde 70 ceylanı (ahu) ok ile vurduğu ifade edilir (Râvendî, 1999: 128).

Tıpkı Büyük Selçuklu sultanları gibi Türkiye Selçuklu sultanları da iyi birer okçu idiler. Selçuklu sultanları Oğuz töresi gereği sık sık okçuluk talimleri yaparlardı (Köprülü, 1331: 214). I. Kılıç Arslan Büyük Selçuklu emiri Çavlı ile savaşırken hayatını kaybettiği Habur nehrinde yüzmeye çalışırken bir taraftan da Çavlı'nın askerine attığı oklarla kendini savunmuştur (İbnü'l-Esir, 1987: 344-345). Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev İstanbul'da Rum meydanında bir Frank ile tuttuğu mücadelede ok, yay, mızrak, kılıç, kemend ve hançer gibi savaş aletlerini yanına almış, atı ile tıpkı bir Selçuklu süvarisi gibi meydana gelmiştir. Silahhanede muhafaza edilen sultanın ok, yay, mızrak, kılıç, kemend ve hançeri onun boynu, kulağı, kuyruğu, ayağı, kolu ve bacağına benzetilerek ok ve yayın da dâhil olduğu silahların hayatî önemine vurgu yapılmıştır (İbn Bîbî, 1956: 52-56; İbn Bîbî, 1996, I: 71-74). Yine Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev 1211'de İznik Rum İmparatoru Laskaris ile yaptığı ve şehit düştüğü savaşta kolundaki sert yayı ile bahsedilir. *Sultan I. İzzeddin Keykâvus'un yayı can yakan dilberlerin kaşına, oku ise göğü eriten, yeri titreten mazlumların duasına benzetilmiştir.* Sultanın ok ve yayının tesiri ve gücü latif bir benzetme

ile tasvir edilmiştir (İbn Bîbî, 1956: 121; İbn Bîbî, 1996, I: 141). Sultan I. Alâeddin Keykûbâd'ın da ok atmakta oldukça mahir bir sultan olduğu ve rakiplerini bu konuda geride bıraktığı zikredilir (İbn Bîbî, 1956: 228; İbn Bîbî, 1996, I: 247). Ok ve yay kullanan sultanlar sikkelere de nakş edilmiştir. IV. Rükneddin Kılıç Arslan'a ait 1249 tarihli gümüş sikkenin bir yüzünde tasvir edilen süvarinin sultanın kendisinin olması muhtemeldir. Elinde üç bükümlü yay ve fazladan yedek iki ok vardır. Bu durum Selçuklu okçularının ardı ardına başparmak çekişini kullandıklarını teyid eder (İsmâil Galib, 1971: 63 nr 95; Resim 1).

Resim 1- Selçuklu sultanı IV. Rükneddin Kılıç Arslan'a ait 1246 tarihli sikke

Selçuklularda Ok ve Yayın Hâkimiyet Sembolü Olarak Kullanılması

Türkler için sadece savaş silahı olmayan ok ve yay Hunlardan itibaren Türk devlet geleneğinde önemli bir hâkimiyet sembolü olarak yerini almıştır. Ok, Türk siyasî kuruluşlarında, bir teşkilâta

bağlılığı ifade etmek amacıyla “kabile-boy” ve bununla alakalı olarak ok atma yöntemiyle belirlenmesinden dolayı bir bütünün parçası, pay, hisse, üleş anlamlarını da taşımaktadır (Kafesoğlu, 1997: 150, 230). Batı Göktürk hanedanından gelen İşbara, ülkesini on boya böldüğünde her boyu idare eden reise (erkin, çor, şad) birer ok verilmiştir (634). Böylece ortaya çıkan yeni boyların hepsine *On Ok* denilmiştir. Her bir okun bir idarî kısmı oluşturduğu bu taksimat okun boyları temsil eder mahiyetini gösterir. İşbara her bir boyun reisine göndermiş olduğu ok ile onların Göktürk Devletine tâbiyetini de sağlamıştır (Taşağıl, 2002: 356; Rasonyi, 2002: 360).

Hunlardan itibaren Türk devlet geleneğinde gerek savaş gerekse güç odaklı hâkimiyet, bağlılık ve hatta Türk boylarını ifade eden anlamlar kazanan ok'un önemi ve yerine dair Selçuklular zamanındaki tespitleri Selçukluların

Oğuzların “Üçok” koluna mensubiyetlerinden dolayı Üçok şubesi üzerinden açıklamak uygun olacaktır. Oğuz Kağan destanında anlatıldığı üzere Oğuz Kağan Türk siyasî yapılanmasını ve hâkimiyet anlayışını ok ve yay sembolleri ile belirli esaslar üzerine oturtmuştur. Reşidüddin’in *Camiü’t-Tevârih* ve Ebû’l Gazi Bahadır Han’ın *Şecere-i Terâkime* adlı eserlerinde geçen kayıtlarda bu mesele şu şekilde izah edilmektedir:

Reşidüddin’in kaydına göre; “(Oğuz Hanın) altı oğlu bir gün ava gittiler. Tesâdüfen altın bir yay ile üç altın ok buldular. Hep beraber bunları kendi dileğine göre paylaşırması için babalarına getirdiler. Babaları Oğuz, yayı üçe parçalayıp daha büyük üç oğluna, üç oku da küçük üç oğluna verdi. Şöyle karar verdi: kendilerine yay verdiği üç oğlunun soyundan gelecek kavme “Bozoq(k)” densin. Çünkü bunlara yayı paylaşırması için muhakkak parçalamak gerekti. Bozoq(k) sözünün de zaten manası parçalamak, bozmaktır. Kendilerine ok verdiği diğer üç oğlunun neslinden gelecek kavmin lâkabı “Üçoq(k) olsun; bu “üç ok(k) yâni üç tane ok demektir... Bunlar da şöyle kararlaştırdı: yay verdiklerinin yeri daha üstte olsun ve orduda sağ kolu teşkil etsinler. Kendilerine ok verdiklerinin yeri daha altta olup sol kolu teşkil etsinler. Zira yay padişah gibi hükmeder; ok ise ona tâbi bir elçidir. Onların yurdunu da buna benzer şekilde ayırıp tayin etti. Bu toyda herkesin önünde sözünü bu şekilde tamamlayıp buyurdu ki; “Ben öldükten sonra yerim tahtım ve yurt, eğer Kün o zaman sağ ise onundur” (Togan, 1972: 48).

Şecere-i Terâkime’de bu hâdise şu şekilde ifade edilir; “Oğuz Han Şam vilayetinde iken gizlice bir maiyetinin eline bir altın yay ve üç ok verdi ve dedi: Yayı gün doğusunda bir çölde insan ayağı ulaşmaz yerde toprağa gömüp, bir ucunu çıkarıp bırak ve okları gün batısı tarafına götürüp, yayı nasıl koyarsan onu da öyle koy, dedi. O adam emre göre hareket edip geldi. Bu vaktiden bir yıl geçtikten sonra üç büyük oğlu *Kün (Gün)*, *Ay ve Yulduz (Yıldız)*’ı çağırıp dedi: Yabancı ülkeye gelmişim, işim çok, av avlanmağa elim değmiyor, gün doğusu tarafında filan çölün avı çokmuş diye işittim, kendi maiyetlerinizle oraya gidip, av avlayıp geliniz, dedi. Ondandır üç küçük oğlu *Kök (Gök)*, *Tağ (Dağ)* ve *Tingiz (Deniz)*, bu üçünü çağırıp; ağabeylerine söylediği sözü söyleyip gün batısı tarafına gönderdi. Bir nice günden sonra üç büyük oğlu bir altın yay ile pek çok avı han huzuruna getirdiler. Üç küçük oğlu da üç altın ok ile pek çok av getirdiler... Üç büyük oğlu yayı kırıp bölüştiler. Üç küçük oğlu, her birisi bir ok aldılar (Ebûl Gazi Bahadır Han, ty: 39-40).

Sonra oğullarına dedi:

Siz üç büyüğünüz altın yayı bulup getirdiniz ve onu bozup üleştirdiniz. Sizin adınız *Bozok* (Bozuk) olsun. Sizlerden olan oğullara da ta kıyamete kadar Bozok desinler. Üç ok getiren üç küçük oğula ve onlardan olanlara bugünden ta dünya son buluncaya kadar *Üçok* desinler. Yay ve oku ki bulup getirdiniz, o iş insandan olmadı ve Tanrı'dan oldu. Bizden evvel geçen halklar yayı padişah yerinde bilmişlerdir, oku elçi yerinde. Onun için ki, *yay oku hangi tarafa çekip gönderse, ok oraya gider*. Şimdi ben öldükten sonra Kün Han benim tahtıma otursun. Ondan sonra Bozok neslinden her kim kabiliyetli ise, halk onu padişah kılsın. Dünya sona erinceye kadar Bozok'un bir iyisi padişah olsun. Başkaları sağda otursunlar. Üçok'lar sol olsunlar, evin sol tarafında otursunlar ve dünya son buluncaya kadar maiyetliğe razı olsunlar, diye söyledi. Ve yüz on altı yıl padişahlık kılıp Hakkın rahmetine vardı” (Ebül Gazi Bahadır Han, ty: 41-42).

Oğuz Han, Oğuz ananesinde ok ve yay üzerinden yapılan bu taksim ile bu unsurları birbirine bağımlı birbirini tamamlayan bir bütünün iki parçası olarak teyid eder. Burada yaya irade atfedilerek niyet konumunda olan ok'a yön veren kudretin kaynağı temsil edilir. Ok hedefe yaydan aldığı güç ile ulaşabilir. Ok yayın iradesi hükmünce mesafe alan elçi yerinde teşbih edilmiştir. Buradan anlaşıldığı üzere ok tâbiliği sembolize etmektedir. Ancak bununla birlikte tâbiliğe icabet ettiren davet, çağrı aracı olarak da istifade edilmiştir.

İradeye davet gerektiren hususlarda ok gönderilmesi ile tâbiliği meşru hale getirmek ve bu zeminde kuvvet toplamak Türk kültüründe Hunlardan itibaren rastlanılan bir ananedir. Daha sonraki Türk devletlerinde de benzer uygulamalar devam etmiştir. Bununla ilgili olarak okun bağıllık ve çağrı manalarına geldiğini gösteren en belirgin örnek Büyük Selçuklu Devletinin kurulma arifesinde Selçukluların lideri Arslan Yabgu (Selçuk Bey'in oğlu) ile Gazneli Sultan Mahmud arasında geçen konuşmadaki ifadelerdir. Sultan Mahmud ile görüşmek üzere huzuruna gelen Arslan Yabgu şerefine düzenlenen ziyafet sırasında Sultan, Arslan Yabgu'nun gücünü öğrenmek amacıyla “Eğer bir vakit askere ihtiyacım olursa bana ne kadar asker gönderebilirsiniz” diye sorar. Eline bir yay alan Arslan Yabgu, “Bu yayı kendi kabileme gönderirsen, 30.000 kişi hemen yola çıkar” der. Sultan Mahmud, “Daha fazlasına ihtiyacım olursa?” diye tekrar sorduğunda Arslan Yabgu bir oku Sultanın önüne atar “Bu oku kendi kabileme nişan/alamet olarak gönderirsem 10.000 adam daha gelir” der. Sultan aynı soruyu tekrar tekrar sorar ta ki Arslan Yabgu tarafından bir yay ve üç ok ile 100.000 atlı taahhüt edilene kadar. Sultan Mahmud “daha fazla lâzım olursa?” Arslan Yabgu “bu oklardan birini Balhan dağına gönder,

100.000 atlı daha gelir” dedi. “Eğer zaruret olur, daha fazla gerekirse?” Arslan Yabgu, “bu yayı(ok)² Türkistan’a gönder 200.000 atlı gelir” dedi (Râvendî, 1999: 88; Reşidü’ddin, 2010: 75-76; Nişâbü’rî, 1390: 12; Köymen, 2000: 85-86).

Arslan Yabgu’nun, Sultan Mahmud’a karşı ok ve yay vasıtasıyla güç gösterisinde bulunması oldukça ilginçtir. Ok ve yayı kullanarak yaklaşık 350 bin kişiyi huzuruna getirebilmesi kendisine olan tâbiliğin boyutunu göstermesi noktasında iktidara güç veren bu iki unsurun Türk kültüründe teâmülî bir kaide olduğunu gösterir. Bu konuyla ilgili olarak aynı şekilde Karahanlı hükümdarı İlig Han, Samanîler ülkesini bölüşmek için Sultan Mahmud’a yaptığı teklife olumsuz cevap alınca, onunla savaşmak üzere, idaresi altındaki kabilelere oklar göndererek büyük bir ordu toplamıştır (Turan, 2010: 121).

Selçuklu Devleti içerisinde kurulan Artuklulardan Hısmı Keyfa Artuklu hükümdarı Dâvud b. Sökmen tarafından Türkmenlere gönderilen bir ok ile kadın-erkek herkesin bir araya toplanması da okun bir iradeye davet ve aynı zamanda iletişimi sağlayan bir işaret/araç olduğu tecrübe ile sabit olmuştur (Turan, 1998: 189). Benzer bir uygulamaya Harezşah Celâleddin Mengüberti’nin Yassıçemen Savaşında mağlup olan ordusunu toplamak amacıyla emirlerine oklar göndermesi hâdisesinde de şahit olunmaktadır (Göksu, 2010: 994).

Selçukluların mensup olduğu Kınık boyunun tamgası olan ok ve yay Büyük Selçuklu sikkelerinin pek çoğunda görülmektedir. Sikkelerdeki tamga genellikle bir büyük bir küçük yay ve oktan oluşuyordu (Esin, 2004: 77; Çetin, 2006: 186, 193). Hâkimiyet ve bağımsızlık alâmeti olarak Büyük Selçuklu sultanı Tuğrul Bey’in tuğrasında ok ve yay bulunuyordu. Sultan, Abbasî halifesine gönderdiği mektubun başında tuğra olarak ok ve yay işareti yaptırmıştı (Abû’l-Farac, 1999: 305; Turan, 1997: 106). Tuğrul Bey, Nişabur’da tahta oturduğunda önünde muhteşem bir yay ve elinde iki ok vardı (Abû’l-Farac, 1999: 299; Çaycı, 2008: 240). Kirman Selçuklularının kurucusu Kavurt’un da Âl-i Selçuk kaidesinde çetresinin üzerinde ok ve yay simgesi vardı. Misâl (hüküm)lerinin başında ok-yay ve küçük bir yay (kemançe) ile birlikte adının ve lakabının yazıldığı tuğrası yer alırdı (Muhammed b. İbrahim, 1964: 11). Kirman’da yapılan kazı çalışmalarında Selçuklu dönemine ait olduğu düşünülen ok-yaylı tuğra oyulmuş mezarlar bulunmuştur (Esin, 2004: 104).

² Köymen, “ok” yazmıştır. İstifade ettiği kaynaklarda ise yay (keman) yazmaktadır (2000: 86).

Yine Türk hâkimiyetinin nişanesi olan ok ve yaya dair bir başka örnek Pasinler savaşıdan sonra h.441 (1049-50) yılında Selçuklular ile Bizans arasında yapılan anlaşmada görülmektedir. Anlaşma gereğince Bizans imparatoru, Mesleme b. Abdülmelik tarafından 99/717 yılında yaptırılan caminin mihrabına ok ve yay işaretini yaptırdı (İbnü'l-Esir, 1987: 43). İslâmî unsurların etkinliği sebebiyle Türkiye Selçuklu Devletinde ok ve yay alâmetlerini ihtiva eden tuğra motifleri muhafaza edilmemiştir (Turan, 1988: 25).

Kösedağ savaşında mağlup olan Selçuklu sultanı tarafından anlaşma yapmak üzere Moğolları temsil eden Altınorda Hanı Batu'ya elçi (Melikü'l-Ümerâ Şemseddin İsfahanî) gönderilmiştir. Batu Han tarafından hükümdarlık nişanesi olarak gönderilen çeşitli eşyaların arasında ok ve yay da bulunuyordu (İbn Bîbî, 1956: 542, İbn Bîbî, 1996, II: 84). Yine Batu Han daha sonra Sultan II. İzzeddin Keykâvus'a da bazı hediyelerle birlikte ok ve yay göndermiştir (İbn Bîbî, 1956: 597, İbn Bîbî, 1996, II: 128).

Bağlılık, çağrı ve gücün simgesi olan ok'un Selçuklularda birlik ve beraberliği temsil eden yönünü de zikretmek gerekir. Dandanakan savaşından sonra Tuğrul Bey kardeşi Çağrı Bey'e sırayla birden dörde kadar birer, ikişer, üçer ve dörder ok vererek kardeşinden bunları kırmasını istemiştir. Bir okun kolayca kırılması ve dört okun ise kırılmaması üzerine, Tuğrul Bey kendilerinin de oklara benzediğini bir arada olurlarsa kırılmalarının, yenilmelerinin mümkün olmayacağını belirtmiştir. Tuğrul Bey, dilimize pelesenk olmuş "birlikten kuvvet doğar" sözünün önemini Türk kültürünün vazgeçilmezi haline gelmiş ok misali ile izah etmiştir (Râvendî, 1999: 101; Turan, 1997: 107).

Türkler arasında ok'un davet sembolü olarak kullanılışı siyasî ve hukukî alanda olduğu kadar sosyal hayatta da aynı manayı taşımaktadır. Bununla ilgili olarak Orhon yazıtlarından Divânü Lûgati't-Türk'e ve Osmanlı Türkçesi'ne kadar tüm Türkçe metinlerde "davet etmek ve çağırma" anlamına gelen "okumak" ve bundan türeyen "okuşmak" (çağırışmak) gibi çeşitli kelimeler yer alır. Bugün Anadolu'da düğün ve benzeri özel törenlere davet etmek amacıyla gönderilen davetiye niteliğindeki her hangi bir eşya veya yiyeceklere "oku-okuntu", davet etmekle görevlendirilen çağrıcıya da "okuyucu" adının verilmesi ve hatta bugünkü manada istifade edilen "okumak" mastarı *ok* kavramının Türk kültüründe bıraktığı izi göstermesi bakımından önemlidir (Divanü Lûgat-it-Türk, 2013: 430-431; Turan, 2010: 124; Göksu, 2010: 997-998; Zal: 2007, 69-82).

Eğlence Aracı Olarak Okçuluk

Okçuluk, Türk kültüründe sivil ve askerî olmak üzere her alanda temsil bulmuştur. Türkler, savaş zamanlarının dışında barış halinde iken askerî idman, spor veya yarış maksadıyla ok atarlardı. Dede Korkut Kitabında geçen Bamsı Beyrek ile Banu Çiçek hikâyesinde ok atarak birbirlerinin gücünü sınıadıkları anlatılmaktadır (Dede Korkut Kitabı, 2003: 41). Yine aynı kitapta evlenen bir yiğidin ok attığını ve okun düştüğü yere gelin odası (gerdek çadırı) kurulduğu ve düğün eğlenceleri sırasında otuz dokuz kızın talihlilerine ok attıkları, talihli yiğitlerin okun ardından gittikleri ifade ediliyor (Dede Korkut Kitabı, 2003: 44-45, 57-58). Selçuklular devrinde ok atmak, eğlence ve spor gibi gündelik hayatın bir parçası haline gelen en önemli sosyal faaliyetlerden biridir. Selçuklu şehir meydanlarında sultandan halka bütün toplum ok atar, at sürer, cirit ve çevgan gibi çeşitli oyunlar oynardı. Avcılık da Selçuklular zamanında önemli bir spordu. Sultanların emriyle ve katılımıyla av etkinlikleri düzenlenirdi. Selçuklularda, ok ile avlanmak alplığın, yiğitliğin bir tezahürüydü. Sultan I. Alâeddin Keykûbâd döneminde inşa edilen Beyşehir gölü yakınındaki Kubadâbad Sarayına ait bir çinide Selçuklu süvarisinin ok ile bir ceylan avladığı görülmektedir. At üzerinde avlanan süvarinin Selçuklu sultanı olduğu ifade edilir (Resim 2).

Tıpkı sultanlar gibi devletin ileri gelenleri de bir takım sosyal faaliyetler için “meydan”ı kullanırlardı (İbn Bîbî, 1956: 465-6; İbn Bîbî, 1996, II: 20-21). Selçuklu saltanat nâibi Sahib Şemseddin Muhammed, ikinci namazından sonra genellikle “meydan”a gelir, burada ok atar, at sürer, çeşitli oyunlar oynar ve spor yapardı.³

Türlere has bir oyun olan “kabak oyunu” bir atıcılık oyunu idi. Musul Atabeyliğinde kabak oyunu okçular tarafından icrâ edilirdi. Okçular yere dikilmiş bir direğin tepesinde bulunan tahta çembere nişan alırlardı. Ata binmiş bir okçunun, direğin tepesindeki altın veya gümüş *kabak* şeklindeki bir hedefe atış yapması sebebiyle bu adı almıştı. *Kabak*’ın asıldığı direk on zira’ yüksekliğinde oluyordu. Bu oyunu sultanlar ve beyler de oynarlardı. Nûreddîn Mahmud Zengî’nin bu oyunu oynadığı bilinmektedir. (Çetin, 2004: 22; Alptekin, 1989: 574; Buharalı, 2002: 117). Kabak oyunu Osmanlılar döneminde de devam etmiştir. Yere çakılan bir sırtığın ucuna geçirilen kabağın üzerine altın

³ Selçuklu saltanat nâibi Sâhib Şemseddin Muhammed, ikinci namazından sonra genellikle “meydan”a gelir, burada ok atar, at sürer, çeşitli oyunlar oynar ve spor yapardı (İbn Bîbî, 1956: 573; İbn Bîbî, 1996, II: 107).

veya gümüşten yapılmış toplar koyulurdu. Kim kabağı vurursa toplara o sahip olurdu (Eralp, 1993: 83).

I. Alâeddin Keykûbâd tarafından Moğollara karşı yardım isteyen Abbâsî halifesine gönderilen Bahaeddin Kutluca, Erbil’de konakladığı esnada maiyetindeki Selçuklu askerlerine bütün teçhizatı ile ata binerek ok atıcılığı, mızrak oyunu, halka kapma gibi hünelerini halka göstermelerini buyurmuştur (İbn Bîbî, 1956: 281; İbn Bîbî, 1996, I: 263).

Resim 2- Avlanan Selçuklu süvarisi –Karatay Müzesi

Selçuklu Ok ve Yay Hakkında

Selçuklular devrinde okçuluk ve okçuluğa dair faaliyetler oldukça gelişmiştir. Düzenli ve sistemli bir eğitimden geçen Selçuklu okçularının kullandıkları ok ve yay hakkında çok fazla bilgi sahibiz değiliz. Buna rağmen Memlûk okçuluğu ile ilgili bilgiler veren *furûsiyye*ye dair yazılmış pek çok kitap vardır. Memlûk Devletinin askerî teşkilâtında Selçuklu askerî teşkilâtının

etkili olması nedeniyle, Selçuklu devletinin inhitatından yaklaşık bir asır sonra yazılmaya başlamış olan bu kaynaklar vasıtasıyla Selçuklu okçuluğu hakkında bazı tanıtıcı bilgiler elde etmek mümkündür. Bu kitaplardan *Kitab fi İlm en-Nüşşâb* ve *Münyetü'l-Güzar* Memlûklerin kullandığı ok ve yaya dair geniş bilgiler ihtiva ederler. *Münyetü'l-Güzar*'ta okun uzunluğunun yayın bir ucundan diğer ucuna kadar olduğu, ucunda temren ve sonunda tüy olduğu kayıtlıdır (Uğurlu, 1987: 110–111). Anadolu'da Selçuklulara ait olduğu düşünülen bazı ok uçları bulunmuştur. Ancak henüz bu ok uçları hakkında detaylı ve net bir tespit ve tedkik yapılmamıştır. Türklerin çok çeşitli ok kullandıkları bilinir. Orta Asya'da yapılan araştırmalarda Hunlardan önceki dönemlere ait çakmak taşından ok uçları, delikli ok uçları bulunmuştur (Ögel, 1991: 18, 25). Göktürkler devrine ve sonrasına ait dönemlerde özellikle savaşçı kurganlarında bulunan eserler arasında üç dilimli (üç perli, üç yapraklı) demir ve kemik ok uçlarına (temrenlere), ıslık çalan delikli ok uçlarına, ucu çatal şeklinde ok uçlarına ve kayın ağacı kabuğundan yapılmış tirkeş'e rastlanmıştır (Ögel, 1991: 140). Anadolu'ya yapılan ilk Türk akınlarında Türklerin oklarının sivri çelik uçlu olduğu belirtilir (Köymen, 1983: 260). Selçuklu oklarının Asya Türk ok kültürünün devamı niteliğinde, Memlûk ve Osmanlı oklarına benzer yapıda olduğu düşünülmektedir. Zira Selçuklular 15. yüzyıla kadar Türklerin kullandığı kayın ağacından yapılmış okları kullanmışlardır (Yücel, 1999: 275).

Savaş sırasında bir okçunun yanında taşıdığı ok sayısı 30 ile 50 arasında değişirdi. Ok değerli olduğu için devlet hazinesinde muhafaza edilir ve ihtiyaç halinde askere dağıtıldı. Alp Arslan'ın Halep muhasarasında oku biten Selçuklu ordusuna 80.000 ok dağıtılmıştır. Askerin muhasara esnasında kullandığı ok sayısı da dikkate alındığında meydan veya kuşatma savaşlarında ne kadar çok ok sarf edildiği anlaşılır (Köymen, 1983: 262-263).

Selçuklulardan günümüze ulaşan yay örneği bulunmamaktadır. Ancak kaynaklardan ve resimlerden Selçuklu yayı hakkında bilgi elde etmek mümkündür. Dönemin esas kaynaklarından olan İbn Bîbî eserinde Selçuklular tarafından ya da Anadolu'da o dönemde kullanılan yay hakkında bilgi verir. I. Alâeddin Keykûbâd'ın tahta oturmak üzere Konya'ya geldiğinde şehre girerken maiyetindeki elli silahdârın elinde Dimaşk (Şam) ve Çaç/Taşkent yaylarının olduğu belirtilir (İbn Bîbî, 1956: 216; İbn Bîbî, 1996, I: 233; Köprülü, 1331: 223). Aynı yaylara yoğun ok yağmuru neticesinde fethedilen Harran'da da rastlanmıştır. Şehirde çok sayıda Dimaşk (Şam) ve Çaç/Taşkent yayı ele geçirilmiştir. Çaç/Taşkent yaylarından hiçbir zaman benzerinin görülemeyeceği

şeklinde büyük bir övgü ve beğeniyle bahsedilir. Bu yaylar öyle değerlidir ki, zeredhane/cephane denilen devletin silahhanesine kaydedilmişlerdir. (İbn Bîbî, 1956: 448; İbn Bîbî, 1996, I: 444-445). Dönemin bir diğer kaynağı Eflâkî de Harezmi yayının çok sağlam ve sert olmasından bahsederken, ayrıca bu yayı kurmanın oldukça zor olduğunu da ifade eder (Eflâkî, 1976: 516). Ortaçağ Türk dünyasında Harezmi-Taşkent bölgesinin yayının meşhur ve kıymetli olduğu ve Selçuklular tarafından da kullanıldığı anlaşılmaktadır. Selçuklu ok ve yayı hakkında, 14. yüzyılda kaleme alınan *Varka ve Gülşah* mesnevisi minyatürleri de bilgi verir. Minyatürlerde, genellikle ok ve yay savaşçının elinde, okluk da belinde asılıdır. Her yöne ok atabilme kabiliyetine sahip Türkiye Selçuklu atlılarının kullandıkları yayın Doğu Türkistan menşeli olduğu görülür (Yücel, 1999: 17, Süslü, 2007: 20, 25, 26, 266, 271). Anlaşıldığı üzere Selçuklu yayı, okçunun giriş taktığı yayın başlarının dışa kıvrık, kabza kısmının içe doğru çökük olduğu görülen Kuzey Doğu Asya yayına benzerlik göstermektedir. Bu yayların kabza kenarları ile kasan başlarının her zaman değişik renkte boyandığı da yine minyatürlerde görülüyor (Yücel, 1999: 243-244). Türk yayının ebatının küçük olması da at üzerinde kullanımını kolaylaştırmaktaydı. Kubadâbâd Sarayına ait bir çinide tasvir edilen Selçuklu süvarisinin elindeki yay bu bilgiyi doğrulamaktadır (Resim 2). Bütün bu kayıtlar Selçuklu yayının Türklerin ata yurdu Asya kökenli olduğunu ve böylece Türk kültürünün Selçuklulara intisab ederek tekamül ettiğinin delilidir.

Türlere özgü olan, çeşitli nesnelere meydana geldiği için kompozit adıyla zikredilen yay Memlûklerin de istifade ettiği yaydı (Paterson, 1966: 69-77). Ağaç, boynuz, tutkal ve sinirin bileşiminden oluşmaktaydı. Türk hayatı ile özdeşleşen yay, kaynakta insan bedenine benzetilmiştir. Yayın ağacı insanın kemiğine, boynuz insandaki ete, yayın siniri insanın sinirine, tutkal ise insanın kanına tekabül eder. Yayın gövdesi insanın omurgası gibidir. Nasıl insan omurgası üzerine bükülecek olursa ölür, yay da aynı şekilde tersine kıvrıldığı zaman kırılır (el-Erzurumî, 2003: 199; Öztöçü, 2002: 207; Çetin, 2011: 75).

Türk yayının en önemli ve en belirgin özelliği muhkem, sert ve dayanıklı olmasıdır. Yay ne kadar sert olur, ne kadar güç çekilirse atılan ok o kadar uzun mesafeye ulaşır. Selçuklu askerinin okunu ne kadar uzağa attığı hakkında tam bir bilgi yoktur. Köymen Türk oklarının menzilinin yaklaşık 1600 metre olduğunu ifade eder. Bu mesafe abartılı bir tespittir. Bir ok ortalama 250-300 metre etkili menzile sahiptir. (Köymen, 1983: 260-261; Kesik, 2011: 79)

Türkiye Selçuklularında devrin önemli savaş ve spor aleti olduğu için ok ve yay yapımı da önemli bir meslekti. Türkler ok ve yayı kendileri kendi memleketlerinde yaparlardı. Ok yapan ustaya okçu, tir-tıraş, veya tir-ger, yay yapana yaycı veya keman-ger denirdi. Benzer ıstılahlar İlhanlılar döneminde de kullanılmıştır. Ayrıca bu dönemde tirkeş (okluk) yapanlara da tirkeş-duz denirdi. (Eflâkî, 1980: 1023; Merçil, 2000: 160, Uzunçarşılı, 1988: 233; Göksu, 2013: 166). Ok yapan ustalar, Anadolu Türk şehrinin merkezinde bulunan çarşılarda mesleklerini icra etmekteydiler. Sadece ok ustalarının bir arada bulunarak çalıştığı mekâna “Okçular çarşısı” denmiştir (Turan, 1997: 365). Ok atmak kadar ok yapmak da ustalık isteyen bir sanattır. Ravendî, ok yapmayı ve ok atmayı ibadet gibi telakki ederek Peygamberden şu hadisi nakletmiştir: “Yüce Allah bir ok sayesinde üç kişiyi cennete sokar; birincisi Allah için gaza niyetine oku yontan, onu atan ve ona yardım eden”. Yine peygamber buyurdu ki “ok atınız, ata bininiz..... (bir kişi) öğrenip bildikten sonra ok atmayı bırakırsa Allah nimetlerinden birini gizlemiş bulunur ve küfran-ı nimet olur.” (Râvendî II, 1999:395-396). Bu hadis şöyle devam eder “ok atın ve ata binin; ancak ok atmak ata binmekten daha iyidir”. Ok atmanın hikmeti ile ilgili Peygamberin “Hedefe ok atmak, savaşta Allah yolunda ok atmak gibidir. Atılan oku geri getiren kişinin her adımı için de bir köle azat edenin sevabı vardır” hadisi rivayet edilir (el-Erzurumî, 2003: 196-197).

Sonuç

Türklerin hayatında askerî, siyasî, millî, hukukî ve hususî önemi olan ok ve yayın Selçuklular döneminde de aynı önemini muhafaza ettiği görülmektedir. Okçuluğun en bariz tezahürüne Selçuklular devrinde tesadüf edilir. Selçuklular savaş meydanlarında süratli manevra kabiliyeti ile at üzerinde ok ve yayı ustaca kullanmışlardır. Böylece büyük güçlerin karşısında büyük zaferler kazanmışlardır. Anadolu’ya yapılan fetih hareketlerinde ve Türk hâkimiyetinin sağlanmasında Selçuklular bu başarıyı okçuluktaki hünerleri ile kazanmışlardır. Bu bağlamda Selçuklular okçuluktaki yetenekleri ile rakipleri karşısında askerî alanda üstünlük sağlamışlardır. Türkler ile adeta özdeşleşen okçuluk sadece askerî ve siyasî değil sosyal ve kültürel manayı da ifade eder. Orta Asya’da kurulan Türk devletlerinden, Selçuklulara ve Selçuklularla birlikte Anadolu’ya taşınan ok ile alakalı olarak günümüze kadar ulaşabilen kültürel izler hala güncelliğini korumaktadır. Yine görüldüğü gibi Selçuklular zamanında avlanma, spor ve eğlencelerde okçuluk icra edilirdi.

Ok ve yay Selçuklular özeli ve Türk devleti genelinde halk ile devletin ve devlet ile diğer devletler ve bağımlı devletlerin ilişkilerinde kurulan yapının ilham kaynağı olmuştur. Yay devleti ve hükümdarı temsil ederken, ok tâbi olmayı, yani halkı anlatmaktaydı. Bu yönüyle ok ve yay Ortaçağ semboller dünyasında devlet-halk ilişkilerinin kurulmasında önemli bir kaynak olmuştur. Uluslararası ilişkiler bakımından da aynı durum geçerliydi. Sultanlar kendi bağımlılarına ya da kendilerinden alt seviyedekilere ok gönderirlerdi. Bu durum bağılı bulunmayı ve hâkimiyeti anlatırdı. Tâbi-metbû ilişkileri diyebileceğimiz bu hususlar Ortaçağ Türk diplomasisinde anlamlı unsurlar olmuştur. Bu manada devletin iç ve dış dinamikleri bakımından ok ve yay oluşturduğu sembol ve anlam dünyası ile bir savaş, av ve eğlence vasıtası olmanın çok ötesinde yapıları anlatmaktadır.

KAYNAKÇA

Abû'l-Farac (1999), *Abû'l-Farac Tarihi*, C. I, Türkçeye çev. Ömer Rıza Doğrul, TTK, Ankara.

Aksarayî, Kerîmüddin Mahmud (1999), *Müsâmerüt ül-Ahbâr*, Nşr. Osman Turan, 2. Baskı, TTK, Ankara.

Alptekin, Coşkun (1989), “Musul Atâbeyliği”, C. 7, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul, 533-578.

Attaliates, Michael (1853), *Historia*, Bonn.

Baykara, Tuncer (1997), I. *Gıyaseddin Keyhüsrev (1164-1211) Gazi-Şehit*, TTK, Ankara.

Buharalı, Eşref (2002), “Sultan Nureddin Mahmud Zengî”, *Kafalı Armağanı*, Ankara.

Comnena, Anna (2000), *The Alexiad*, Trans. E. S. S. Dawes, Cambridge.

Kommena, Anna (1996), *Alexiad, Malazgirt'in Sonrası*, Çev. Bilge Umar, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.

Çaycı, Ahmet (2008), *Selçuklularda Egemenlik Sembolleri*, İz Yayıncılık, İstanbul.

Çetin, Altan (2004), “Selçuklu Teşkilâtı'nın Memlûklere Tesiri”, *Bellekten*, C. LXVIII, S. 251, 1-24.

Çetin, A (2011), “Memlûk Devletinde Okçuluk”, *Gazi Türkiyat*, Sayı 9, 67-86.

Çetin, Kenan (2006), “İran'dan Anadolu'ya Selçuklu Paraları”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Ens. Dergisi*, Sayı 29, 183-194.

Selçuklularda Okçuluğa Genel Bir Bakış

Dede Korkut Kitabı (2003), Haz. M. Ergin, yayına haz. Murat Emre Şahin, Hasan Kadıköylü, 2003.

Ebül Gazi Bahadır Han (ty.), *Türklerin Soy Kütüğü (Şecere-i Terakime)*, Haz. Muharrem Ergin, Tercüman 1001 Temel Eser.

Eflakî (1976, 1980), *Menâkib al-Ârifin*, I-II, Yay. Tahsin Yazıcı, TTK, Ankara.

Eralp, Nejat (1993), *Tarih Boyunca Türk Toplumunda Silâh Kavramı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Silâhlar*, TTK, Ankara.

el-Câhiz (1988), *Hilâfet Ordusunun Menkıbeleri ve Türklerin Faziletleri*, Çev. R. Şeşen, 2. Baskı, Ankara.

el-Erzurumî, Hüseyin b. Ahmet (2003), *Hulasa Okçuluk ve Atçılık*, Haz. İ. Delice, Kitabevi, İstanbul.

el-Hüseyinî (1999), *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, Çev. Necati Lugal, TTK, Ankara.

el-Hüseyinî Yezdî (1388), *El-Urâda Fî El-Hikâye Es-Selcûkîyye*, Neşr. M. Mirşemsi, Tahran.

Esin, Emel, (2004), *Orta Asya'dan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler*, Kabalcı, İstanbul.

Göksu, Erkan (2013), *Okla Yükselen Millet*, Konya.

Göksu, E. (2010) "Ok ve Yayın Türk Devlet Geleneği ve Hâkimiyet Anlayışındaki Yeri", *Turkish Studies*, 5/2 (2010), 986-1011.

Ioannes Kinnamos'un Historia'sı (2001), Çev. I. Demirkent, TTK, Ankara.

İbn Bîbî (1956), *el-Evâmirü'l-Alâiyye fî'l-Umûri'l-Alâiyye*, Tıpkı Basım, Önsöz ve Fihristi Haz. Adnan Sadık Erzi, TTK, Ankara.

İbn Bîbî (1996), *el-Evâmirü'l-Alâiyye fî'l-Umûri'l-Alâiyye*, Türkçe terc. Mürsel Öztürk, C. I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

İbnü'l-Esir (1987), *el-Kâmil fî't-Tarih*, X, Çev. Abdülkerim Özeydin, İstanbul.

Kaegi, Walter Emil (1964), The Contribution of Archery to the Turkish Conquest of Anatolia, *Speculum*, 39/1, 96-108; Türk. Terc. Y. Ayönü (2001), "Anadolu'nun Türkler Tarafından Fethine Okçuluğun Katkısı", *TİD*, XVI, 239, 243.

Kafesoğlu, İbrahim (1997), *Türk Millî Kültürü*, İstanbul.

Kâşgarlı Mahmud (2013), *Divanü Lûgat-it-Türk*, C. I, Çev. B. Atalay, TDK: Ankara.

- Kesik, M. (2011), *At Üstünde Selçuklular*, Timaş, İstanbul.
- Khoniates, Niketas (1995), *Historia*, TTK, Ankara.
- Koca, Salim (2002), “Büyük Hun Devleti”, *Türkler*, C. I, 687-708.
- Köprülü, M. F. (1331), “Selçukîler Zamanında Anadolu’da Türk Medeniyeti”, *Milli Tetebbular Mecmuası*, II/ 5, 193-232.
- Köymen, M. A. (1983), *Alp Arslan ve Zamanı II*, Ankara Ün. Dil ve Tarih Coğrafya Fak. Yay., Ankara.
- Köymen, M. A. (2000), *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri I*, TTK, Ankara.
- Lastiverts, Aristakes (1985), *History*, İng. Robert Bedorsian, New York.
- Maverdi (2000), *Siyaset Sanatı (Nasihatü'l-Mülûk)*, Çev. Mustafa Sarıbyık, İstanbul.
- Merçil, E. (2000), *T. Selçukluları 'nda Meslekler*, TTK, Ankara, 2000.
- Minhâc-İ Sirâc El- Cûzcânî (1342-43), *Tabakât-ı Nâsirî*, Neşr. Abdulhay Habîbî, Kabil, Türk. Terc. E. Göksu (2011), Tokat.
- Muhammed b. İbrahim (1964), *Selcukiyan ve Guz der Kirman (Seldjûqiân va Ghuzz dar Kermân)*, Yay. Bâstânî Pârîzî, Tahran.
- Nişâbûrî (1390 hş.), *Selçuknâme*, Tahran.
- Ögel, Bahaeddin (1991), *İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, TTK, Ankara.
- Ögel, B. (1998), *Türk Mitolojisi*, I. Cilt, TTK, Ankara.
- Öztopçu, Kurtuluş (2002), *Kitâb fî İlm en Nûşşâb*, İstanbul.
- Paterson, W. F. (1966), “The Archers of Islam”, *JESHO*, Vol.9, No1/2, 69-87.
- Rasonyi, Lazslo (2002), “Tarihte Türklük”, *Türkler*, C. I, 350-387.
- Râvendî (1999), *Râhat-üs Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr*, I, çev. Ahmet Ateş, 2. Baskı, TTK: Ankara.
- Reşîdü'd-dîn Fazlullah (2010), *Cami'üt- Tevârih, Selçuklu Devleti*, Çev. E. Göksu-H. Güneş, İstanbul.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî (2011), *Mir'atü'z-Zamân fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, Terc. ve Değr. Ali Sevim, TTK, Ankara.
- Sparapet, Smbat (2005), *Chronicle*, İng. çev. Robert Bedrosian, Lord Branc, New Jersey.
- Süslü, Özden (2007), *Tasvirlerle Göre Anadolu Selçuklu Kıyafetleri*, II. Baskı, AKM, Ankara.

Selçuklularda Okçuluğa Genel Bir Bakış

Taşagül, Ahmet (2002), “İslam Öncesi Devrede Orta Asya’da Yaşayan Türk Boyları”, *Türkler*, C. II, 323-367.

Togan, Z. Velidi, *Oğuz Destanı Reşideddin Oğuznâmesi*, Tercüme ve Tahlili, İstanbul, 1972.

Turan, Osman (1988), *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, 2. Baskı, TTK, Ankara.

Turan, Osman (1997), *Selçuklular Târihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, 6. Baskı, İstanbul.

Turan, Osman (1998), *Selçuklular Zamanında Türkiye*, 6. Baskı, İstanbul.

Turan, Osman (2010) “Eski Türkler’de Okun Hukukî Bir Sembol Olarak Kullanılması”, *Prof. Dr. Osman Turan Makaleler*, Haz. A. Çetin, B. Koç, Ankara, 2010, 117-130.

Uğurlu, Mustafa (1987), *Münyetü'l-Güzât*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.

Urfalı Mateos Vekayi-Nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor’un Zeyli (1136-1162) (2000) Çev. H. Andreasyan, Ankara, TTK.

Uzunçarşılı, İ. H. (1988), *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, TTK, Ankara.

Yücel, Ünsal (1999), *Türk Okçuluğu*, AKM, Ankara.

Zal, Ünal (2007), “Türk Kültüründe “Ok”ların Taşdığı Anlamlar ve “Okumak” Fiilinin Ortaya Çıkışı Üzerine”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı:167, 69-82.